

Koulu kriittisyyden ja kriittisen lukutaidon perustana

Reijo Kupiainen

Medialukutaito ja kriittinen lukutaito kuuluvat vahvasti yhteen. Siksi voidaan puhua myös kriittisestä medialukutaidosta. Mediaesitykset ovat yksi perinteinen kriittisen lukutaidon kohde, joissa punnitaan mediaesitysten taustoja, sidonnaisuuksia, motivaatioita, kohdeyleisöä, esitys- ja vaikuttamistapoja ja kielen keinoja ja tekniikoita. **Kriittinen medialukutaito** on kykyä eritellä ja analysoida viestejä ja viestien taustalla olevia mahdollisia ideologioita, poliittisia tai kaupallisia vaikuttamispyrkimyksiä. Ne eivät aina ole tahallisia vaan kietoutuvat yhteiskunnalliseen todellisuuteen. Kriittikin tarkoitus ei myöskään ole tuomita ja osoitella, vaan paljastaa niitä mekanismeja, joilla mediaesitykset luovat käsitystä todellisuudesta ja totuudesta. Kriittisesti lukeva on valveutunut näkemään, miten medialla vaikutetaan.

Kriittisyys ja kriittinen lukutaito voidaan ymmärtää myös medialukutaitoa laajemmin. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa kriittisyys mainitaan yli 100 kertaa ja yhdistetään yhtä lailla sivistykseen, ajatteluun kuin monilukutaitoonkin. Laaja-alaisen osaamisen alueella kriittisyys mainitaan puolestaan suoraan neljässä seitsemästä laaja-alaisen osaamisen alueesta. Voisi sanoa, että kriittisyys on opetussuunnitelman perusteiden yksi ydinasioista. Koulu onkin oikea paikka kriittisyyden harjoittamiseen, turvallinen ja tukea antava.

Kriittisyydellä on myös muu vahva yhteys kaikkiin oppiaineisiin. Kriittisyys ja kriittinen lukutaito ovat nimittäin **tiedeperustaista** siinä mielessä, että kriittinen asioiden tarkastelu, analyysi, perustelu ja johtopäätösten tekeminen vastaavat tieteellisen päättelyn mallia. Tämän huomiointi on entistä tärkeämpää, kun pyritään ehkäisemään

TYÖYHTEISÖPOLKUJA UUSIIN LUKUTAITOIHIN

Kuinka osaamisen kuvaukset tukevat työyhteisölähtöistä kasvatuksen ja opetuksen kehittämistä?

Artikkelisarjan asiantuntijanäkökulmat ja ammattilaisten esiin nostamat hyvät käytänteet tarjoavat ratkaisuja medialukutaidon, ohjelmointiosaamisen ja tieto- ja viestintäteknologisen osaamisen edistämiseen työyhteisölähtöisesti varhaiskasvatuksesta perusopetukseen.

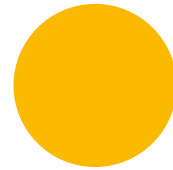
erityisesti sosiaalisessa mediassa leviävää dis- ja misinformaatiota, sumutusta ja hämäystä. Erilaiset kyselyt ovat osoittaneet, että varsinkin nuoret ovat melko vakuuttuneita siitä, että pystyvät tunnistamaan valeutiset ja disinformaation. Virheellisen tiedon tunnistamisessa pärjätäänkin melko hyvin, mutta kyky perustella mihin arviointi perustuu, on heikompi (Kiili ym., 2022). Kriittiseen lukutaitoon kuulukin myös kyky perustella oma arviointi.

Oppilaiden on tärkeää oppia, miten tieto rakentuu, miten sitä arvioidaan, varmennetaan ja tarvittaessa korjataan, ja millaiset tiedon tuottajat ovat luotettavia. Ei ole sattumaa, että virheellisen tiedon leviäminen netissä ja sosiaalisen median kanavilla esiintyy yhdessä tiedevastaisuuden kanssa. Virheellisen tiedon leviämiseen liittyy vahvasti epäluottamuksen tuottaminen tieteellistä tietoa ja asiantuntijuutta kohtaan.

Kriittiselle lukutaidolle on keskeistä ymmärtää ne mekanismit, joilla tutkittu tieto syntyy tiedon sosiaalisissa verkostoissa. Yksilö saa kovin vajavaisesti tietoa maailmasta. Tieto ei olekaan yksilön vaan verkoston tulosta, jossa tietoa koetellaan ja arvioidaan keskustellen ja varmentaan ja lopulta korjaten, kun siihen osoittautuu aihetta. Tutkittu tieto alistetaan aina kritiikille. Sama periaate toteutuu journalismissa. Vapaa tutkimus ja journalismi ovat demokraattisen yhteiskunnan peruskiviä, joissa itsekorjautuvuus on hyve.

Kriittiselle lukutaidolle on keskeistä ymmärtää ne mekanismit, joilla tutkittu tieto syntyy tiedon sosiaalisissa verkostoissa.

Kun kriittinen lukutaito nojautuu näihin periaatteisiin, se ei hyökkää tietoa vastaan eikä toteudu kielteisytenä tai torjumisena. Kriittisyys on pikemminkin utelias lähestymistapa, joka pyrkii hahmottamaan, mihin vaikkapa mediaviestit perustuvat ja miten perustelut oikeutetaan sekä millaisia valtarakenteita ja -asemia viestien taustalla on. Mutta samalla kritiikki perustelee oman lähestymistapansa avoimesti ja kiihkotta. Kriittisyys edellyttää tietoa ja taitoa, tukeutumista muuhun avoimesti saatavalla olevaan ja punnittuun tietoon, ja kykyä huolellisen arvioinnin avulla tehdä päätelmiä. Päätelmien tekeminen on sitä helpompaa mitä paremmin pystyy tukeutumaan tietoa perustelevaan evidenssiin. Ellei evidenssiä ole saatavilla tai sitä ei kykene arvioimaan, saattaa helposti tukeutua perustelemattomiin ennakkokäsityksiin.

Mediakasvatuksessa kriittinen lukutaito on perinteisesti yhdistetty sen tarkasteluun, miten populaarikulttuurin tuotteet ja esitykset ovat erilaisten ideologioiden kyllästämiä. Lukemisen tutkimuksen näkökulmasta kriittiseen lukutaitoon voidaan yhdistää myös ajattelun taidot ja ymmärrys esimerkiksi kognitiivisista virhepäätelmistä, retoriikan tekniikoista ja heuristisen, yksinkertaistavan ja kontrolloimattoman päättelyn karikoista. **Kriittinen ajattelu** kuuluu ponnistusta vaativiin mentaaliin toimintoihin erotuksena automaattisista ja säätelemättömistä toiminnoista. Se on toimintaa, joka vaatii irtautumista pelkästään silmälevästä lukemisesta ja nopeasta reagoinnista, keskittymistä ja huolellisuutta. Koulussa voidaan harjoittaa keskittymistä, muita kunnioittavaa ja argumentoivaa keskustelua ja perusteltujen päätelmien tekemistä.

Kriittistä lukutaitoa on kuitenkin virhe jättää vain äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen huostaan. Lukutaito on terminä hämäävä niin median kuin kriittisyydenkin kohdalla. Kyse on englannin *literacy*-käsitteen pohjalta laajemmasta sivistyksellisestä taidosta. Voisimme myös puhua ajattelun taidoista, jotka sisältävät kyvyn ilmiöiden punnittuun tarkasteluun kaikkea saatavilla olevaa tietoa ja tietolähteitä hyödyntäen huomioiden samalla oman päättelyn asianmukaisuus. On pikemminkin sääntö kuin poikkeus, että päättelymme on vajavaista ja erehtyväistä muun muassa erilaisista kognitiivisista vinoumista ja ajattelun heuristiikoista johtuen. Näistä on hyvä olla tietoinen.

” *Kriittistä lukutaitoa on kuitenkin virhe jättää vain äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen huostaan.*

Tieteen ja tiedon tuottamisen perinteeseen kiinnittyvä kriittisyys on tuttua jokaiselle aineenopettajalle vähintään opettajan omaan tieteenalaan liittyen. Opettaja voi toimia myös niin sanottuna julkisena intellektuellina, joka luo siltaa asiantuntijuuden ja tavallisten ihmisten välille tuoden näkyviin tutkimukseen liittyvän ajattelun ja päättelyn mekanismeja ja strategioita pedagogisesti sopivalla tavalla. Kriittistä ajattelua onkin opetettu muun muassa hyödyntäen pedagogista väittelyä ja dialogia, jossa oppilaat joutuvat perustelemaan omia näkemyksiään ja arvioimaan muiden väittelijöiden esittämiä argumentteja. Dialogisissa opitaan keinoja arvioida myös mediassa esiintyvää keskustelua ja viestejä. Näin kriittinen medialukutaito yhdistyy ajattelun taitoihin.

Lähteet

Kiili, C., Bråten, I., Strømsø, H. I., Hagerman, M. S., Rääkkönen, E., & Jyrkiäinen, A. (2022). Adolescents' credibility justifications when evaluating online texts. *Education and Information Technologies*, 1-30. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-10907-x>

Reijo Kupiainen

FT

Kirjoittaja työskentelee yliopistonlehtorina Tampereen yliopiston kasvatustieteiden ja kulttuurin tiedekunnassa. Kirjoittaja toimii tutkijana Strategisen Tutkimuksen Neuvoston rahoittamassa CRITICAL-hankkeessa (educritical.fi), jonka tavoitteena on tukea 10–17-vuotiaiden lasten ja nuorten kriittisen lukutaidon kehittymistä.